

Cornelis Engebrectsz.
Kruisiging van Christus
ca. 1510

Lucas van Leyden
Het laatste oordeel
1526 - 1527

Isaac Claesz. van Swanenburg
Zelfportret
1568

David Bailly
Vanitas-stillevan met zelfportret
1651

Rembrandt van Rijn
Historiestuk
1626

Jan Lievens
Pilatus wast zijn handen in onschuld
ca. 1626

Jan van Goyen
Gezicht op Leiden
1650

Gerrit Dou
De Atrsonoom
ca. 1650

Jan Steen
Stoelend paar
ca. 1660

Hendrik van der Burgh
De Groenmarkt
1660

Frans van Mieris (de Oude)
Boerenherberg
ca. 1655

Edwaert Collier
Schijnbedrieger
ca. 1750

Paulus Constantijn la Farque
De vergaderzaal van Kunst Wordt Door Arbeid Verkregen
1774

Nicolaus - Joseph Delin
Portretgroep van Théodore Fréderique de Malnoë en haar dochters
1796

Mattheus Ignatius van Bree
Burgemeester van der Werff biedt zijn degen aan het volk
1816 - 1817

Alexander Hugo Bakker Korff
La fille du héros
1875

Menno Kameringh Onnes
Portret van Jenny
1888

Floris Verster
Bloemen en bladeren
1888

Willem Hendrik van der Nat
Gezicht op de Vlietbrug bij sneeuw
Eerste helft 20e eeuw

Theo van Doesburg
Sfeer
ca 1916

Bram van Velde
Zelfportret
1922

Hendrik Jacobus Valk jr.
Het ontbijt
1921

Leiden is een stad van verf. Wie van ver komt, wordt getroffen door haar schilderachtige silhouet. Maar dat is niet alles. Gedurende de afgelopen eeuwen woonden en werkten enkele van 's werelds beste en beroemdste schilders in de stad en hielden haar een spiegel voor. Ze gaven haar een gezicht. Wekelijks neemt ONNO BLOM een schilderij van een Leidse schilder uit de collectie van De Lakenhal onder de loep.

Deze week: **Kruisiging van Christus door Cornelis Engebrectsz.**

De verboden vrucht

Bijna niets. Dat weten we van Cornelis Engebrectsz, de beroemdste Leidse schilder uit het herfststijl der Middeleeuwen. Jan Janszoon Orlers, oud-burgemeester van de stad, schrijver en kunstverzamelaar, prees in zijn *Beschrijvinge der stad Leyden* uit 1614 de 'cloecke konstige wercken' en 'weerdige' en 'schoone pinceelstrekken' van Engebrectsz. Hij is de eerste Leidse schilder aan wie zonder twijfel werk kan worden toegeschreven, maar ook Orlers weet over zijn biografie nauwelijks iets te vertellen: 'Bij wien Cornelis geleert heeft oft zijn Vader oock een Schilder was heb ik niet vernomen.'

Wat weten we wel? Engebrectsz stond geregistreerd als lid bij de Leidse voet- en handboogschutters. Hij is mogelijk een leerling in Klooster Lopsen geweest, van broeder Tymanus. Zeer waarschijnlijk heeft de schilder een deel van zijn opleiding in Vlaanderen gekregen, waar de schilderkunst en de handel rond 1500 bloeide en Rogier van der Weyden en Jan van Eyck furore hadden gemaakt. In elk geval heeft de stijl van de beroemde Vlamingen sporen nagelaten in het oeuvre van de Leidenaar.

Uit de stadsarchieven valt op te maken dat Engebrectsz vader was van zes kinderen. Drie van hen werden ook schilder en kwamen bij hun vader in het atelier werken: Pieter, Cornelis (een begaafd glas- en landschapschilder die 'Cornelis Kunst' werd genoemd om hem te onderscheiden van zijn vader) en Lucas – de naam van de heilige van de schilders.

De beroemdste van zijn leerlingen was ongetwijfeld het wonderkind Lucas van Leyden, die zijn meester in alle opzichten zou overtreffen. De beste drinker onder zijn leerlingen was Aertgen van Leyden. Arnold Houbraken vertelt in *De groote schouburgh der Nederlantsche konstschilders en schilderessen* dat hij dronken stond te pissen in de Vollersgracht. Aertgen viel al pissend voorover in het water en verdrinkt.

Niemand weet nog waar het atelier van Engebrectsz heeft gestaan, maar in zijn tijd wist iedereen het. Al was het maar omdat Leiden in die tijd nog geen tienduizend inwoners telde en een schilder in de late middeleeuwen een man van aanzien was. Engebrectsz was een van eerste schilders in de Noordelijke Nederlanden die een echt bedrijf runde, waar het ene altaarstuk na het andere werd afgeleverd en geëxporteerd naar alle delen van Europa, van Polen tot Spanje. Zijn atelier moet een imposante plek zijn geweest, bruisend van activiteit. Een bijenkorf waar leveranciers, schrijnwerkers, leerlingen, opdrachtgevers en nieuwsgierigen in en uit vlogen.

Dit drieliuk met de kruisiging van

Christus, en ter weerszijden het offer van Abraham en het verhaal van Mozes en de koperen slang, is één van zijn onbetwiste topstukken. Het is rond 1520 besteld door Jacob Martens, de rector van het vermogende klooster Mariënpool van de zuster Augustinessen. Dat klooster lag net buiten de noordelijke stadsgrens, waar nu Oegstgeest begint. Ooit moeten er meer dan dertig altaren hebben gehangen. Sinds de Beeldenstorm zijn er nog maar twee van over – en die hangen in De Lakenhal.

In de 'predella', het slanke voetstuk onder het drieliuk, staat Jacob Martens zelf afgebeeld. Devoet vouwt hij zijn handen. Hij laat zich vergezellen door zijn naamheilige, St. Maarten van Tours, die op zijn beurt weer één van de duivels in zijn kielzog heeft, die hij volgens de legende bij honderden heeft uitgedreven.

Het is opmerkelijk hoe je oog op het brede middenpaneel wordt afgeleid van de kruisiging zelf en naar de rouwende vrouwen op de voorgrond wordt getrokken. Zij vormen het echte hart van de voorstelling. Dat zal ongetwijfeld te maken hebben met het feit dat dit altaar in een vrouwenklooster kwam te hangen. Engebrectsz' stijl was ook niet voor niets zo smartelijk, pathetisch bijna. Want dat was het idee: naast de intensieve studie van de bijbel, moest het kijken naar dit altaar de mystieke band met God versterken. Zo kwamen de zusters Hem nabij.

De geschiedenis van het hout van het kruis houdt de verhalen op alle panelen bij elkaar. In de predella groeit een boom uit het lijk van Adam. Een appelboom, ontkiemd uit de verboden vrucht die Eva Adam aanbood in het paradijs. Op Adams graf op Golgotha groeide de boom waarvan het hout later zou worden gebruikt voor het kruis waaraan Christus zijn gruwelijke dood zou sterven.

Bijna vijfhonderd jaar na dato was de zeventienjarige Jan Wolkers, die door zijn streng gereformeerde opvoeding bijna net zo getraind was in het lezen van alle tekens en symbolen als een Middeleeuwer, zo van het geschilderde Adamslijk onder de indruk, dat hij er in De Lakenhal 'met vrees en beven' bij neerknielde en alles om zich heen vergat:

'Aandachtig keek ik naar dat uitgeerde lichaam, dat eigenlijk al een skelet was met een groezelig vel eromheen. Uit de ingevallen buik, uit die rottende ingewanden waarin de resten van de vrucht van de boom der kennis lagen te vergaan, groeide een boompje omhoog met een stevige stam tot aan de lijst van het middenpaneel, waarop het kruis stond opgericht met Christus eraan genageld. Ik bleef liggen tot mijn knieën pijn begonnen te doen.'

Ook op de zijpanelen van Engebrectsz'

drieliuk tiert het hout welig. In het bos in het linkerpaneel – waar het offerlam zich heeft verstopt, dat door God op het laatste moment in de plaats van Isaac op het hakblok zal worden gezet – en in de paal met de koperen slang die Mozes oprichtte om zijn volk te genezen van een serpenplaag. De slangen die over het rechter paneel van de triptiek kronkelen zijn fabuleus. Letterlijk: fabeldieren, voorzien van pootjes en oortjes. Van dit soort wonderbaarlijke details wemelt het drieliuk. Als je met je neus op de panelen gaat staan en het landschap aan de voet van Jeruzalem betreedt, gaat het je duizelen van alle figuren die erin rondlopen, en de manier waarop zij zijn afgebeeld: in schitterende gewaden, bro-

katen mantels, fijn geciseleerde juwelen en voorzien van rijk geornamenteerde pronkvaten. Engebrectsz liet geen vierkante centimeter van zijn panelen onbenut, uit vrees voor de leegte. *Horror vacui*.

Toch was geen figuur of voorwerp, geen streek van zijn penseel zonder betekenis. Hier was geen schilder aan het werk die zijn fantasie de vrije loop liet. Integendeel. Een middeleeuwse meester diende nauwgezet de aanwijzingen van zijn opdrachtgever te volgen. De rector maakte niet alleen afspraken met Engebrectsz over wie en wat op zijn nieuwe altaar te zien moesten zijn, maar ook *hoe* zij moesten worden afgebeeld. Welke kleuren en pigmenten mocht de schilder gebruiken? Wijrood voor het kleed, diepblauw voor de jurk van

Maria. Het was allemaal afgesproken.

Dat was niet alleen een kwestie van theologie, maar ook van geld. Voor dit drieliuk moet Martens een enorm bedrag hebben betaald. Maandenlang zal Engebrectsz er, samen met zijn leerlingen, hard en minutieus aan hebben gewerkt. Voor elk onderdeel hanteerde hij een speciale techniek, om de stofuitdrukking zo goed mogelijk te doen uitkomen. Dat kan je ook nu nog zien. Neem de brokaten mantel van de edelman op het rechterpaneel. Als je hem dicht nadert en je laat je oog schuiven langs de oppervlakte van het paneel gaan, dan kun je zien dat voor de schitterende jas een sjabloon is gebruikt. Het geometrische patroon van gestileerde bloemen ligt er nog haarscherp bovenop.

Zo vormt dit overladen, kleurige, betoverende schilderij het bewijs van het begin van een nieuwe tijd. Het is het resultaat van een intensieve samenwerking tussen diep gelovige, hard werkende Leidenaars. Sommige van hen hebben ongetwijfeld model gestaan in het atelier van Engebrectsz, of in de kroeg als hij daar wat schetsen zat te maken. Zijn bijna volmaakte techniek zorgde ervoor dat we na vijf eeuwen nog altijd oog in oog kunnen staan met een handvol Middeleeuwse Leidenaars. Misschien heeft hij een van de figuren op dit duizelingwekkende drieliuk zelfs zijn eigen gezicht gegeven. Maar dat is allerminst zeker.

Want hoe Engebrectsz er zelf uitzag? Dat weet niemand.

Kruisiging van Christus
Cornelis Engebrectsz. *Leiden 1468 - 1533 †Leiden
ca. 1510
Olieverf op paneel
Middenpaneel 198,5 x 146 cm.
Predella 15 x 109 cm boven, 99,5 cm onder.
Linker luik 182,5 x 66 cm.
Rechter luik 182,5 x 66 cm